

Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία

Τομ. 7, 2011

Ζητήματα συγκρότησης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ως γνωστικού πεδίου: Επισκόπηση των επιστημονικών περιοδικών

Apostolidou Anna University College London
<https://doi.org/10.12681/jode.9767>

Copyright © 2020 Anna Apostolidou

To cite this article:

Apostolidou, A. (2011). Ζητήματα συγκρότησης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ως γνωστικού πεδίου: Επισκόπηση των επιστημονικών περιοδικών. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 7(1), 36-53. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.9767>

**Ζητήματα συγκρότησης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ως γνωστικού πεδίου:
Επισκόπηση των επιστημονικών περιοδικών
Issues in the disciplinary constitution of open and distance learning: A review of
the field's academic journals**

Αννα Αποστολίδου,
Υποψήφια Διδάκτωρ Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
University College London,
annapostolidou@gmail.com

Abstract

This paper focuses on a selection of international printed and electronic ODL-related journals that cover the domains of distance learning, e-learning and educational technology in order to point out certain problematic areas in the disciplinary constitution of Open and Distance Learning today. Attempting an application of discourse analysis and content analysis on the journals' scope, structure and content, the paper presents a critical discussion of four main issues: a) The formation of hegemonic and peripheral educational cultures, which reflect different educational needs and agendas; b) the issue of access to education, especially concentrating on social exclusion and the developing world; c) the concept of educational technology and its ambiguous uses, with reference to learning needs and pedagogical practices; and d) the epistemological and scientific identity of Open and Distance Learning and the necessity for careful theoretical and methodological reflection on its founding principles. Acknowledging that the future character of education is being shaped by contemporary strategic decisions, the present inspection seeks to demonstrate the analytic value of the study of ODL-related academic journals and its contribution to the field's reflective awareness.

Keywords: Journal, educational technology, educational culture, access, epistemological identity.

Περίληψη

Το άρθρο επιχειρεί την επισκόπηση ενός επιλεγμένου συνόλου έντυπων και ηλεκτρονικών διεθνών περιοδικών συναφών με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, την ηλεκτρονικά υποβοηθούμενη μάθηση (e-learning) και την εκπαιδευτική τεχνολογία με σκοπό να εντοπίσει ορισμένα βασικά προβλήματα που διέπουν τη συγκρότηση του κλάδου στις μέρες μας. Κεντρικά ζητήματα που αναδύονται στο πλαίσιο αυτής της διερεύνησης είναι: α) Η συνύπαρξη ηγεμονικών και περιφερειακών εκπαιδευτικών πολιτισμών που αντικατοπτρίζουν διαφορετικές εκπαιδευτικές ανάγκες και προτεραιότητες· β) το ζήτημα της πρόσβασης στην εκπαίδευση, με έμφαση στον κοινωνικό αποκλεισμό και τον αναπτυσσόμενο κόσμο· γ) το ζήτημα της εκπαιδευτικής τεχνολογίας και οι ποικίλες σημασίες του όρου, ιδίως σε ό,τι αφορά τη σχέση του με τις μαθησιακές ανάγκες και διδακτικές πρακτικές· και δ) η επιστημολογική ταυτότητα της Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης και η αναγκαιότητα για παραγωγή θεωρητικού και μεθοδολογικού προβληματισμού, εστιασμένου στις καταστατικές αρχές της ΑεξΑΕ. Η μελέτη των συναφών επιστημονικών περιοδικών προτείνεται ως χρήσιμο αναλυτικό εργαλείο για την αναστοχαστική ανάπτυξη του συγκεκριμένου γνωστικού πεδίου, στο πλαίσιο του μεταβαλλόμενου χαρακτήρα της εκπαίδευσης σε διεθνές επίπεδο.

Λέξεις-κλειδιά: Επιστημονικό περιοδικό, εκπαιδευτική τεχνολογία, εκπαιδευτικός πολιτισμός, πρόσβαση, επιστημολογική ταυτότητα.

Εισαγωγή: Η σημασία της μελέτης των επιστημονικών περιοδικών

Το επιστημονικό περιοδικό αποτελεί αναπόσπαστη συνιστώσα της συγκρότησης και ανατροφοδότησης των σύγχρονων επιστημών, γεγονός που δικαιολογεί την ύπαρξη χιλιάδων τίτλων που ανταποκρίνονται σε ολόκληρο το φάσμα των αντικειμένων ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος. Παρότι δεν είναι ευρέως διαδεδομένη, η μελέτη των επιστημονικών περιοδικών ως αναλυτικών εργαλείων μπορεί να συμβάλει στη διασάφηση του χαρακτήρα και των κατευθύνσεων του κλάδου στον οποίο αυτά υπάγονται, προσφέροντας μια δυνατότητα συγχρονικής επιστημολογικής διερεύνησης. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, η οποία είναι εγγενώς εξοικειωμένη με ασύγχρονες και από απόσταση μορφές επικοινωνίας και διαλογικότητας, τα επιστημονικά περιοδικά αποκτούν ακόμα μεγαλύτερη σημασία, αφού –περισσότερο από ό,τι σε άλλους, «παραδοσιακότερους» επιστημονικούς τομείς– εξυπηρετούν τη δύναμη παγκόσμια ανταλλαγή απόψεων και στοιχείων τα οποία συχνά δεν είναι προσβάσιμα σε φυσικά περιβάλλοντα, όπως αίθουσες διδασκαλίας, σεμινάρια, συνέδρια κ.ο.κ. Η επισκόπηση των συναφών επιστημονικών περιοδικών προσφέρεται επομένως για τη σκιαγράφηση των κατευθύνσεων που κυριαρχούν στο εν λόγω πεδίο, αφού αυτά φιλοξενούν ζυμώσεις και εξελίξεις στο τεχνολογικό, μεθοδολογικό και θεωρητικό επίπεδο και από την εξέτασή τους διαφαίνονται καθαρά οι τάσεις, τα σημεία εστίασης και οι διαφορές στην ατζέντα των εκπαιδευτικών πολιτισμών που αναπτύσσονται ανά τον κόσμο. Επιπλέον, συμμετέχοντας δυναμικά στο αρθρωτό εκπαιδευτικό σύστημα της εξ αποστάσεως μάθησης, τα περιοδικά συμβάλλουν τόσο στη διαμόρφωση όσο και στην κατανόηση των στάσεων και των αντιλήψεων περί γνώσης που δεσπόζουν στον κλάδο. Ως τομέας που έχει μάλλον παραγκωνισμένη την ιστορική του διάσταση, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση θα μπορούσε να ωφεληθεί σημαντικά από την αναστοχαστική διερεύνηση των περιοδικών που την εξυπηρετούν και ταυτόχρονα τη συγκροτούν. Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να αναδείξει ορισμένα νευραλγικά ζητήματα που προκύπτουν από αυτή τη μελέτη αναφορικά με την ταυτότητα, το χαρακτήρα, τον ιδεολογικό προσδιορισμό και τις κοινωνικές λειτουργίες της μάθησης από απόσταση, όπως αυτά αποκρυσταλλώνονται στους στόχους και τα περιεχόμενα των περιοδικών σε διεθνή κλίμακα.

Μεθοδολογική προσέγγιση

Οι πιθανές προσεγγίσεις της μελέτης των επιστημονικών περιοδικών μπορούν να είναι από εξαιρετικά ευρείς ως αρκετά εστιασμένες, ενώ παράλληλα ποικίλλουν, ανάλογα και με τις εκάστοτε υποθέσεις εργασίες, από απόπειρες θεματικών ταξινομήσεων έως διερευνήσεις της υποδοχής τους από το αναγνωστικό τους κοινό. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε για τη συλλογή και επεξεργασία των δεδομένων της παρούσας μελέτης βασίστηκε κατά κύριο λόγο σε διαδικτυακή έρευνα (internet research) βάσεων δεδομένων και ηλεκτρονικών περιοδικών, καθώς και σε περιορισμένης κλίμακας βιβλιογραφική αναζήτηση έντυπων περιοδικών. Επιδιώκοντας τη διαχρονική διερεύνηση της θεματικής οργάνωσης της ύλης των περιοδικών που άπτονται ζητημάτων εξ αποστάσεως μάθησης, εκπαιδευτικής τεχνολογίας και ηλεκτρονικά υποβοηθούμενης μάθησης (e-learning), συγκέντρωσα μια σειρά από βάσεις δεδομένων που περιείχαν καταλόγους σχετικών περιοδικών,

ομαδοποιημένων με ποικίλους τρόπους. Επίσης, επισκέφθηκα μια σειρά από ιστοσελίδες ανοικτών πανεπιστημίων που παρέχουν σχετικούς συνδέσμους και εντόπισα καταλόγους από βιβλιοθήκες (ανοικτών και συμβατικών) πανεπιστημιακών και ερευνητικών ιδρυμάτων που σχετίζονται με το υπό εξέταση ζήτημα. Με τον τρόπο αυτό, καταρτίστηκε έναν εκτενέστατος κατάλογος 121 τίτλων με περιοδικά αλλά και ιστοτόπους που φιλοξενούν σχετικές δημοσιεύσεις, ο οποίος περικόπηκε βάσει των εξής κριτηρίων: α) οι γλώσσες δημοσίευσης να περιλαμβάνουν μόνον την αγγλική, γαλλική, γερμανική και ελληνική, β) τα περιεχόμενα να αναφέρονται αποκλειστικά ή κυρίως στην έρευνα και την τριτοβάθμια εκπαίδευση από απόσταση, και γ) οι προελεύσεις των περιοδικών να καλύπτουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη γεωγραφική εμβέλεια (η ισομερής γεωγραφική εκπροσώπηση δεν κρίθηκε εφικτή στις παρούσες εκδοτικές συνθήκες). Ο τελικός κατάλογος συγκροτήθηκε από 84 τίτλους (και τις αντίστοιχες ηλεκτρονικές διευθύνσεις) περιοδικών που πληρούσαν τις παραπάνω προϋποθέσεις και περιλάμβανε περιοδικά ανοικτής πρόσβασης και συνδρομητικά (σημ. 1), τα οποία ταξινομήθηκαν σε κατηγορίες για τους σκοπούς της προκαταρκτικής μελέτης (σημ. 2). Ακολούθως, εξασφάλισα πρόσβαση στο πλήρες κείμενο των συνδρομητικών περιοδικών μέσω της ερευνητικής μου ιδιότητας σε βρετανικό πανεπιστήμιο και διέτρεξα έναν προς έναν τους επιλεγμένους ιστοτόπους. Τα στοιχεία που κατέγραψα αρχικά ήταν οι δεδηλωμένοι στόχοι του κάθε περιοδικού κατά την έναρξη κυκλοφορίας του, ο αριθμός δημοσιευμένων τευχών, οι τίτλοι των περιεχομένων και των ειδικών τευχών/αφιερωμάτων και οι επιστημονικές ιδιότητες των συγγραφέων που συμμετείχαν. Στη δεύτερη φάση της ανάλυσης ομαδοποίησα τα ζητήματα που εμφανίζονται ως κυρίαρχα στους τίτλους, τις αρχές και τη στοχοθεσία των περιοδικών, κατηγορίες που συσχέτισα με τις γεωγραφικές περιοχές έκδοσης, τη συχνότητα έκδοσης και τη διάρκεια λειτουργίας τους. Η χρονική περίοδος που εξετάζεται στη παρούσα μελέτη εκτείνεται από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 έως σήμερα (τέλος 2008), διάστημα κατά το οποίο συστηματοποιήθηκε και αναπτύχθηκε αριθμητικά και γεωγραφικά η εκδοτική δραστηριότητα των συναφών περιοδικών.

Δεδομένης της υπόθεσης εργασίας που στοχεύει στην ανίχνευση των προτεραιοτήτων που πρωτοστατούν στη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού και πολιτικού-πολιτισμικού λόγου περί την ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση, όπως προκύπτει από τη μελέτη των περιεχομένων άρθρων στα σχετικά περιοδικά, στη φάση της επεξεργασίας ακολουθήθηκε ανάλυση λόγου (discourse analysis) (Foucault 2002[1969], Frohmann, 1994, Bizzell, & Herzberg 1990). Η συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση χρησιμοποίησε επίσης στοιχεία ανάλυσης περιεχομένου (content analysis) (Krippendorff, 2004), εφαρμοσμένα στην προκειμένη περίπτωση πάνω σε γραπτές και ηλεκτρονικές πηγές. Η εξολοκλήρου ποιοτική διερεύνηση κρίθηκε κατάλληλη εφόσον στόχος μου ήταν η αποτύπωση της σταδιακής διαμόρφωσης της εκδοτικής φυσιογνωμίας των περιοδικών όπως προκύπτει από τις ερευνητικές, θεωρητικές και εφαρμοσμένες περιοχές στις οποίες κατά καιρούς εστίασαν το ενδιαφέρον τους, καθώς και οι αλληλεπιδράσεις και συνάψεις των περιοδικών (όπου αυτές προέκυπταν) με συγκεκριμένα πανεπιστήμια/ερευνητικούς φορείς καθώς και με τις γεωγραφικές και πολιτισμικές περιοχές στις οποίες αναφέρονταν.

Στη συνέχεια, επέλεξα τους 43 τίτλους που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο ως τους πλέον αντιπροσωπευτικούς του δεύτερου καταλόγου, συνυπολογίζοντας κατά βάση ορισμένα ιστορικά και δημογραφικά στοιχεία (όπως η μακροβιότητά τους, ο τόπος έκδοσης/αναφοράς τους αλλά και ο βαθμός δημοτικότητας που απολαμβάνουν, όπως αυτός προκύπτει από τις πολυάριθμες παρουσιάσεις τους σε ιστοσελίδες σχετικών

πανεπιστημιακών τμημάτων και ηλεκτρονικών και έντυπων πηγών). Όσον αφορά στα εν λόγω περιοδικά, διέτρεξα το σύνολο των περιλήψεων και ένα σημαντικό αριθμό ολόκληρων των δημοσιευμένων άρθρων. Η επικέντρωση στις περιοχές ενδιαφέροντος που σχολιάζονται παρακάτω προέκυψε από την κριτική επεξεργασία και συγκριτική αντιπαραβολή των περιεχομένων των περιοδικών με βάση τα παραπάνω δεδομένα: ο επιλεκτικός και σύντομος σχολιασμός τους εξυπηρετεί την παρουσίαση ενδεικτικών περιπτώσεων που φωτίζουν τα πορίσματα της μελέτης.

1. Ζήτημα πρώτο: «Ηγεμονία»-«περιφέρεια» και πρόσβαση στην εκπαίδευση

1.1. Ηγεμονικές και περιφερειακές εκπαιδευτικές κοινότητες

Σε ένα πρώτο επίπεδο, η μελέτη των περιοδικών μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι πολιτισμικά και οικονομικά κυρίαρχες εκπαιδευτικές κουλτούρες μοιάζουν να επιβάλλουν το ρυθμό και την κατεύθυνση της μάθησης σε ολόκληρο τον σύγχρονο κόσμο, υιοθετώντας μάλιστα οικονομοκεντρικά κριτήρια και μοντέλα για τη διάρθρωση προγραμμάτων σπουδών και βασικών θεματικών ενδιαφέροντος, με αποτέλεσμα τη δημιουργία διακριτών λόγων πάνω στην ανοικτή και εξ αποστάσεως μάθηση, που ακολουθούν το σχήμα κέντρο-περιφέρεια. Πράγματι, παρατηρούμε το διχασμό ανάμεσα σε μια εκπαιδευτικά εξελιγμένη ηγεμονική κουλτούρα, που κατέχει την τεχνογνωσία, την εμπειρία και την πρωτοκαθεδρία σε θέματα αιχμής (τεχνολογικής και θεωρητικής), και σε μια σειρά από -μη-Δυτικές συνήθως- κουλτούρες που εμφανίζονται να επιζητούν την εφαρμογή των αποτελεσμάτων του «αναπτυγμένου» παραδείγματος με μικρή ή ελάχιστη προσαρμογή στα δικά τους γεωπολιτικά δεδομένα. Η πρώτη κατηγορία προκρίνει την εργαλειακή γνώση, την ανάπτυξη προγραμμάτων εναρμονισμένων με τις δυνάμεις της αγοράς και την πολύπλευρη κεφαλαιοποίηση της γνώσης, ενώ η δεύτερη χαρακτηρίζεται από την αυτοματική υιοθέτηση των κεντρικών τάσεων, την περιορισμένη συμμετοχή στην έρευνα και καινοτομία αλλά και από μιμητισμό, με γνώμονα την ικανοποίηση τοπικών, κοινωνικών και εκπαιδευτικών αναγκών. Η δεύτερη κατηγορία μάλιστα αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμη στην αποτίμηση της λειτουργίας και του χαρακτήρα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε τοπικό επίπεδο, αφού η σχετική έρευνα δείχνει ότι παρά τον οικουμενικό ορισμό που συνήθως χρησιμοποιείται για την εξ αποστάσεως μάθηση, οι τοπικές συνθήκες και προσδοκίες της αποδίδουν διαφορετικό περιεχόμενο (Visser et al., 2005) και μετασχηματίζουν άρδην τον χαρακτήρα που αποκτά η μάθηση σε διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα. Σε αυτή την κατηγορία παρατηρείται: α) η έκδοση τοπικών περιοδικών μικρής αναγνωσιμότητας με έμφαση σε συγκεκριμένα ζητήματα εφαρμογής, και β) η δημιουργία αποκλειστικών κοινοτήτων που συμμετέχουν σποραδικά στον κυρίαρχο διάλογο (που διεξάγεται στην αγγλική), οι οποίες μοιράζονται τη γλώσσα και πολύ συχνά έχουν κοινούς κοινωνικο-εκπαιδευτικούς προβληματισμούς (όπως π.χ. η Λατινική Αμερική ή η Κίνα) (σημ. 3). Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι το ζήτημα της γλωσσικής επικοινωνίας είναι νευραλγικό, αφού η αδιάσειστη ηγεμονία της αγγλικής γλώσσας είναι φανερή σε όλα τα περιοδικά που μελετήθηκαν (ακόμα και στα δίγλωσσα ή πολύγλωσσα).

Στην κατηγορία των «ηγεμονικών» περιοδικών εντάσσεται παραδειγματικά το *American Journal of Distance Education*, ένα από τα διασημότερα περιοδικά στο χώρο, στο οποίο αναδείχθηκε η ευρύτερη προβληματική του ορισμού του πεδίου της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης -κυρίως στα «Editorials» των Moore (σημ. 4) και άλλων- και το οποίο πραγματεύτηκε θέματα της κατεύθυνσης και του χαρακτήρα του

(αμερικανικού) πανεπιστημίου, της διεθνοποίησης των σπουδών μέσω της ΑεξΑΕ, των πληθυσμών-στόχων κλπ. Με απροκάλυπτη έμφαση στη λογική της ελεύθερης αγοράς (σημ. 5) έγινε σύντομα φανερό, από το δεύτερο κίολας τεύχος, ότι το περιοδικό θα ακολουθούσε μια μάλλον «πραγματιστική» προσέγγιση που θα εστίαζε σε συγκεκριμένα τεχνικά υπο-θέματα, ζητήματα διαδικασίας και παραδείγματα εφαρμογής ή τεχνικής παρά σε θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα που θα συνέβαλλαν στην πολύπλευρη ανάπτυξη του τομέα. Θέματα διαχείρισης, οργάνωσης και μεγιστοποίησης του κέρδους αποκρυσταλλώνονται σε μια εργαλειακή λογική που βρίσκεται εδώ σε πρώτη μοίρα σε σύγκριση με την προσφορά στους διδασκόμενους. Από την άποψη αυτή, οι επιλογές του περιοδικού επαληθεύουν τις κριτικές προσεγγίσεις που τοποθετούν την εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο πλαίσιο του καπιταλισμού και της παγκοσμιοποίησης και περιγράφουν εμφιασμένα τον τρόπο με τον οποίο η ταυτότητα και ο σκοπός της καθορίζονται κάθε φορά από οικονομικές, τεχνικές και πολιτισμικές παραμέτρους. Τέτοιες αναλύσεις καταδεικνύουν επιπλέον πώς η ηγεμονία του καπιταλισμού στη Δύση και ο παγκόσμιος ανταγωνισμός προκρίνουν την εργαλειακή γνώση σε βάρος της ουσιαστικής κατανόησης, με αποτέλεσμα η εκπαίδευση να γίνεται όργανο συγκροτημένων οικονομικών συμφερόντων παρά θεράπων κοινωνικών αναγκών (Russell, 2007) (σημ. 6). Εντυπωσιακό είναι επίσης το γεγονός της σπανιότητας συνεργασίας μη αμερικανών συγγραφέων στα τεύχη του περιοδικού, ενώ η επικοινωνία με την εκπαιδευτική πραγματικότητα άλλων χωρών γίνεται κατά κανόνα σε λογική είτε ανταγωνισμού είτε αποικιοκρατικού τύπου «φιλανθρωπίας».

Ένα ακόμα μακρόβιο περιοδικό που καθορίζει τον τόνο στη συζήτηση περί εξ αποστάσεως μάθησης είναι το *European Journal of Open, Distance and E-Learning*. Με σαφείς θεματικές περιοχές και ευρύ προσανατολισμό, και με κεντρική αναφορά στην ευρωπαϊκή εμπειρία, το περιοδικό ασχολείται με όλες τις πτυχές της εκπαιδευτικής διαδικασίας (νέες και παλαιότερες τεχνολογίες, αξιολόγηση, διαχείριση προγραμμάτων και χάραξη εκπαιδευτικής πολιτικής). Σε σύγκριση με το *AJDE*, το περιοδικό αυτό συχνά φιλοξενεί έντονα πολιτικοποιημένα άρθρα, από πολλές χώρες της Ευρώπης (κυρίως όμως της Βόρειας) και αποτελεί τόπο συζήτησης για όλες τις βαθμίδες και τα ζητήματα εκπαίδευσης παγκοσμίως. Επιπλέον, υποστηρίζει την ευελιξία και το διάλογο αφού εκτός από το κεντρικό τμήμα των άρθρων που έχουν εγκριθεί από κριτές, βρίσκουμε και ενότητες που παρουσιάζουν πρόσφατες εργασίες σε εξέλιξη, ανταλλαγή ιδεών και προτάσεις διασυνοριακών συνεργασιών. Πρόκειται για ένα από τα πλέον αναστοχαστικά περιοδικά που δραστηριοποιούνται στο χώρο, με επανειλημμένες αναφορές στο ρόλο των διδασκόντων, το ρόλο της παιδείας και τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της εκπαίδευσης, το οποίο φιλοξενεί μελέτες περίπτωσης αλλά και θεωρητικά προσανατολισμένα άρθρα (στα αγγλικά με περιλήψεις στη γλώσσα επιλογής των συγγραφέων).

Επίσης, ένα από τα παλαιότερα και εγκυρότερα συνδρομητικά περιοδικά είναι το *Open Learning: The Journal of Open and Distance Learning*, με έντονα ακαδημαϊκό προσανατολισμό, που όμως άπτεται και ζητημάτων εκπαιδευτικής διοίκησης και τεχνολογικών εφαρμογών, επικεντρωμένο στην εμπειρία της Μ. Βρετανίας και του αγγλικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Πρόκειται για ένα από τα πρωτοπόρα περιοδικά που έθεσαν τη βάση των ορισμών και των εκπαιδευτικών πρακτικών για τον υπόλοιπο κόσμο, συνδέοντας ταυτόχρονα το θέμα της εκπαίδευσης με την κοινωνική πολιτική και το κράτος πρόνοιας (όπως αυτά εφαρμόζονταν τις δεκαετίες του '80 και του '90). Παρατηρώντας τις κεντρικές θεματικές ενότητες και την προέλευση των

συμμετεχόντων βλέπουμε ότι διατηρεί μια μητροπολιτική οπτική, με έντονη σύνδεση με τις πρώην αποικίες και χώρες της κοινοπολιτείας (Ινδία, Αυστραλία), ενώ είναι φανερό η ευαισθησία του προς την κατάσταση που επικρατεί στον «τρίτο κόσμο». Σήμερα το περιοδικό εξακολουθεί να παρουσιάζει σημαντικά ερευνητικά ευρήματα και να κινητοποιεί το διάλογο πάνω στις αρχές και τη σημασία των μεθόδων και των τεχνικών στον τομέα, να εγείρει συστηματικά ζητήματα δεοντολογίας (σημ. 7) και να αναγνωρίζει έμπρακτα την ανάγκη επικοινωνίας και συνεργασιών σε ένα ολοένα παγκοσμιοποιούμενο τοπίο.

Στον κατάλογο των πρωτοπόρων, ηγεμονικών περιοδικών πρέπει επίσης να προστεθούν το *Open Praxis: The Electronic Journal of The International Council For Open and Distance Education*, το *Quarterly Review of Distance Education* και το αυστραλέζικο περιοδικό *Distance Education* που απευθύνονται αυστηρά στην «κλειστή» ακαδημαϊκή κοινότητα, με κριτικές αποτιμήσεις των τάσεων και των πρακτικών που ακολουθούνται κυρίως στο Δυτικό κόσμο.

Στον αντίποδα των κυρίαρχων εκδόσεων που περιγράψαμε παραπάνω, παρατηρούμε την παρουσία μιας σειράς νεότερων περιοδικών, μάλλον τοπικής εμβέλειας, που έχουν ιδρυθεί την τελευταία δεκαετία και συχνά εκδίδονται σε ακανόνιστα χρονικά διαστήματα, τα οποία στοχεύουν στη διασπορά της διαθέσιμης πληροφορίας σε ερευνητές και εκπαιδευτές που δραστηριοποιούνται στον τομέα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές. Αυτή είναι για παράδειγμα η εκφρασμένη φιλοδοξία του *Asian Journal of Distance Education* που (από το 2003) διατηρεί έναν αυστηρά εφαρμοσμένο ορίζοντα και προγραμματικά στοχεύει στο να αναδείξει τις ιδιαιτερότητες της (μεγάλης και ετερογενούς) κοινότητας που εξυπηρετεί, ανοίγοντας ένα φόρουμ συζήτησης με άμεση αναφορά στην Ασία. Σε αυτή τη γραμμή εντάσσεται και το *Open Education (Ανοικτή Εκπαίδευση)* (από το 2005) του Ελληνικού Δικτύου Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης, που χρησιμοποιεί την ελληνική και την αγγλική γλώσσα, με κύρια αλλά όχι αποκλειστική αναφορά στα ελληνικά δεδομένα και εκτενείς αναφορές σε καίρια ζητήματα της εξ αποστάσεως ειδικά στη χώρα μας και στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Το Γαλλικό συνδρομητικό *Distances et saviors*, το γερμανικό *E-learning and Education Journal* του FernUniversität in Hagen και το ελεύθερης πρόσβασης ισπανικό *Revista de Educación a Distancia* (από το 2001) είναι επίσης αξιοσημείωτες εκδόσεις που διακατέχονται από το πνεύμα σύνδεσης τοπικών αναγκών και εφαρμογών με τις αλματώδεις παγκόσμιες εξελίξεις. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι στην Ισπανία υπάρχει μια ολόκληρη σειρά από ηλεκτρονικά περιοδικά που δραστηριοποιούνται σε ολόκληρο το φάσμα της εκπαίδευσης με έντονο ενδιαφέρον και για ζητήματα εξ αποστάσεως μάθησης. Επίσης εξαιρετικού ενδιαφέροντος αποδεικνύεται το *Journal of Distance Learning* του Distance Education Association of New Zealand (από το 1995), που δίνει έμφαση στις πολιτισμικές και εκπαιδευτικές ιδιαιτερότητες της πορείας της εξ αποστάσεως μάθησης στις περιοχές του Ειρηνικού, της Αυστραλίας και της Ασίας.

Το *Indian Journal of Open Learning*, με ιδιαίτερη εστίαση στην «Ανοικτή» εκπαίδευση και τον κοινωνικό αποκλεισμό, δεν διατίθεται σε ηλεκτρονική μορφή, ενώ το βραχύβιο *Malaysian Journal of Distance Education* (2 τεύχη το 1999 και 2000) παρέμεινε σε περιορισμένο ορίζοντα, με κύριο προσανατολισμό στην τοπική εμπειρία. Σε παρόμοια λογική κινούνται και άλλα δευτερεύοντα ασιατικά περιοδικά, όπως τα *Indian Journal of Distance Education* (Panjab University, Ινδία), *Kakatiya Journal of Distance Education* (Kakatiya University, Ινδία), *Media and Technology for Human Resource Development* (Ινδία), *Never Too Far* (Ταϊλάνδη) και *Pakistan*

Journal of Distance Education (Πακιστάν), που με σποραδική αλλά επίμονη και ενδιαφέρουσα παρουσία εστιάζουν στην τοπική κατάσταση και τις συγκεκριμένες εκπαιδευτικές ανάγκες.

Σε αυτό το σημείο χρειάζεται να αναφερθούμε σε τρεις περιπτώσεις περιοδικών ελεύθερης πρόσβασης που αποτελούν εξέχοντα παραδείγματα γεφύρωσης μεταξύ «κέντρου» και «περιφέρειας» και, μέσα από αξιόλογη επιστημονική τεκμηρίωση, επιδεικνύουν γνήσιο προβληματισμό για τις κοινωνικές συνιστώσες των εκπαιδευτικών πρακτικών σε οικουμενική κλίμακα.

Πρόκειται για το *International Review of Research in Open and Distance Learning* που εκδίδεται (από το 2000) σε συνεργασία με το πλέον δραστήριο Ανοικτό Πανεπιστήμιο του Καναδά (Athabasca University), και δημοσιεύει εξειδικευμένα άρθρα σχετικά με τη θεωρία και μεθοδολογία, τις εφαρμογές και τις καλές πρακτικές στο χώρο της Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Βέβαια με τον όρο «διεθνής» πάλι καλύπτονται πρωτίστως οι ηγεμονικές γεωγραφικές περιοχές και τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά ιδρύματα, υπάρχει όμως έντονος προβληματισμός για τη διαφορετικότητα, την πολιτισμική ποικιλομορφία και τους ετερόκλητους πληθυσμούς-στόχους με άρθρα προερχόμενα από διαφορετικές γωνιές του πλανήτη (σημ. 8). Η δεύτερη περίπτωση προέρχεται επίσης από τον Καναδά: το *The Journal of Distance Education / Revue de l'Éducation à Distance* (Athabasca, από το 1986) με ευρύ προσανατολισμό, περιελάμβανε από το δεύτερο κιόλας τεύχος του άρθρα με ενδιαφέρον προς τον «τρίτο κόσμο» αλλά και το ιδεώδες της ανοικτής μάθησης. Στοχαστικό και ενημερωμένο ως προς την ανάπτυξη ειδικών μοντέλων μάθησης, το περιοδικό παρουσιάζει άρθρα που παρακολουθούν με συνέπεια αλλά όχι στενή προσκόλληση τις τεχνολογικές εξελίξεις και εφαρμογές και δέχεται συνεργασίες στα αγγλικά και τα γαλλικά, ενώ υπάρχουν και τεύχη αφιερωμένα σε άλλες γλώσσες (σημ. 9), παραμένοντας εξαιρετικά διαλογικό και πολυπρισματικό στην ύλη του.

Τέλος, το νεότερο (2000) *The Turkish Online Journal of Distance Education* του Anadolu University επέδειξε από την αρχή μια πολυσυλλεκτική οπτική με εντυπωσιακή εκπροσώπηση πολλών χωρών και ειδικοτήτων, με έντονο ενδιαφέρον για τα εκπαιδευτικά συστήματα στις αναπτυσσόμενες χώρες και σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες.

Η παρούσα εισαγωγική επισκόπηση φανερώνει πως η εξ αποστάσεως εκπαίδευση δεν καταφέρνει να διαπεράσει τα εγκατεστημένα σύνορα των εκπαιδευτικών πολιτισμών του σύγχρονου κόσμου, εφόσον τείνει να ακολουθεί κατά πόδας τις τοπικές κοινωνικές, πολιτισμικές και οικονομικές δομές· ωστόσο παρατηρούμε πως τα επιστημονικά περιοδικά διατηρούν εν δυνάμει την πιθανότητα δημιουργίας πολύτιμων συνδέσεων και συνομιλιών μεταξύ εκπαιδευτικών επιδιώξεων και πρακτικών. Ορισμένες φορές μάλιστα επιτυγχάνουν να εγείρουν ζητήματα εξόχως πολιτικά τα οποία θέτουν, άμεσα ή έμμεσα, σε κριτική εξέταση εγκατεστημένες ηγεμονίες και τοπικούς περιορισμούς.

1.2. Το στοίχημα της πρόσβασης στην εκπαίδευση: αναπτυσσόμενος κόσμος και ειδικοί πληθυσμοί

Η στροφή προς τον αναπτυσσόμενο κόσμο, που σχετικά πρόσφατα άρχισε να ασχολείται συστηματικά με εξ αποστάσεως εκπαιδευτικές πρακτικές, σε συνδυασμό με την άνθιση του πολιτικά ορθού λόγου, του σεβασμού στη διαφορετικότητα και της προβληματικής γύρω από τη μείωση των ανισοτήτων ευνόησαν την ανάπτυξη μιας νέας κατηγορίας προβληματισμού με έμφαση στη διαπολιτισμική διάσταση των εκπαιδευτικών φαινομένων και στις τοπικές, πολιτισμικές και κοινωνικοοικονομικές,

ιδιαιτερότητες (σημ. 10). Το ζήτημα των ίσων ευκαιριών για κοινωνικά και οικονομικά αποκλεισμένες ομάδες και της προστασίας της ιδιαιτερότητας των υπό εκπαίδευση πληθυσμών αναδύεται ως μείζον θέμα, που καταλαμβάνει μεγάλο τμήμα της ύλης ορισμένων «κοινωνικά ευαίσθητων» περιοδικών, ενώ παράλληλα μπαίνει στο στόχαστρο του προβληματισμού και το ιδεολογικό υπόβαθρο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης που δεν μπορεί πλέον να νοείται σαν αυτονόητα «επαναστατικό» πεδίο. Εξετάζοντας προσεκτικά τη ρητορική της δημοκρατίας που διατρέχει το ιδεώδες της ανοικτής και εξ αποστάσεως μάθησης (Carr-Chellman, 2005) αλλά και την ιστορία των ανοικτών πανεπιστημίων ανά τον κόσμο, γίνεται σαφές ότι ο ριζοσπαστικός και καινοτόμος χαρακτήρας της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης δεν είναι δεδομένος, μια που σε αρκετές περιπτώσεις η τελευταία έχει υπηρετήσει εξαιρετικά συντηρητικές, ιμπεριαλιστικές, εθνικιστικές και ρατσιστικές πολιτικές κατευθύνσεις (Tait, 2008), γεγονός που καθιστά ακόμη επιτακτικότερη την ανάγκη προσεκτικών χειρισμών για τη διασφάλιση της επιδιωκόμενης κοινωνικής αλλαγής.

Σε αυτό το επίπεδο αναπτύσσονται διαφορετικές ατζέντες και σημάνσεις της «ανάπτυξης» στην οποία καλείται να συμβάλει η εξ αποστάσεως μάθηση, με αυξανόμενο ενδιαφέρον για τις ουσιαστικές αρχές και ανάγκες στις οποίες καλείται να ανταποκριθεί η ανοιχτή εκπαίδευση. Προκειμένου να πραγματοποιηθεί το προγραμματικό σκεπτικό της «ανοικτής» εκπαίδευσης χρειάζεται νηφάλια αποτίμηση των πραγματικών αναγκών του μεγαλύτερου πληθυσμιακού ποσοστού της γης, όπως η ανάγκη για φθηνή και προσβάσιμη γνώση σε παγκόσμια κλίμακα (Rumble, 2001). Αντιθέτως, με την ανάπτυξη ολοένα και πιο εκλεπτυσμένων και ακριβών τεχνολογικών μεθόδων, ελλοχεύει ο κίνδυνος η εξ αποστάσεως, ως κατεξοχήν προϊόν αλλά και παραγωγός των περίπλοκων δυναμικών της παγκοσμιοποίησης, να δημιουργήσει νέους πολυδιάστατους αποκλεισμούς (Zondrinis, 2008).

Όπως έγινε φανερό στην προηγούμενη ενότητα, η συντριπτική πλειοψηφία των περιοδικών μεγάλης εμβέλειας και αναγνωσιμότητας ασχολείται ελάχιστα και αποσπασματικά με θέματα πραγματικής πρόσβασης, ανάπτυξης και αποκλεισμού τόσο σε ό,τι αφορά τον αναπτυσσόμενο κόσμο όσο και αναφορικά με ειδικές πληθυσμιακές κατηγορίες, όπως οι φτωχοί, οι ανάπηροι, οι μη ομιλούντες την αγγλική γλώσσα κλπ. Ωστόσο, είναι ανάγκη να υπογραμμίσουμε την ανάδυση ορισμένων περιοδικών μάλλον «ειδικού ενδιαφέροντος» που επικεντρώνουν σε αυτές τις θεματικές και επιμένουν στην προάσπιση του ανοικτού χαρακτήρα της εξ αποστάσεως αλλά και εν γένει της εκπαίδευσης, εντάσσοντας μάλιστα την τελευταία μέσα στο ευρύτερο πλέγμα των παραμέτρων που συντελούν στην ανάπτυξη και την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Μια αξιοπρόσεκτη απόπειρα με τέτοιον προσανατολισμό αποτελεί το *The electronic journal of information systems in developing countries* που εστιάζει στο θεωρητικό προβληματισμό σχετικά με τα συστήματα υπολογιστών και πληροφορίας, με έμφαση στην αειφόρο ανάπτυξη στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Το περιοδικό ενδιαφέρεται για την πολιτισμική ενσωμάτωση και πρόσληψη των τεχνολογικών εφαρμογών στην εκπαίδευση με κεντρικό γνώμονα την κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη και την άμβλυνση των ανισοτήτων.

Ένα ακόμη ενθαρρυντικό παράδειγμα αποτελεί το *Global e-Journal of Open, Flexible and Distance Education* του μη κερδοσκοπικού φορέα Society for Advancement of Flexible & Distance Education & Development (SAFED, Bhopal, India) που εκδίδεται από το 2001 επιδεικνύοντας οικουμενικό προσανατολισμό· το περιοδικό θίγει ζητήματα γεωπολιτικής και εκπαίδευσης, ασχολείται με την ισόνομη πρόσβαση στην παιδεία και επιχειρεί την κριτική αποτίμηση πολλών τεχνολογικών εφαρμογών

και ιδρυμάτων σε χώρες «εκτός Δύσης».

Μια επίσης αξιοσημείωτη προσπάθεια προς την κατεύθυνση της ανοικτής πρόσβασης και της ανάπτυξης ερευνητικού διαλόγου αποτελεί η πρόσφατη ηλεκτρονική έκδοση *E-Learning Papers* (μέρος της δικτυακής πύλης <http://www.elearningeuropa.info>).

Εντυπωσιακό εγχείρημα για την κατεύθυνση του σύγχρονου προβληματισμού σχετικά με τον εκπαιδευτικό αποκλεισμό αποτελεί η πρόσφατη συνεργασία έξι περιοδικών (*Asian Journal of Distance Education, Distances et Savoirs, European Journal of Open Distance and E-learning, Journal of Asynchronous Learning Networks, International Review of Research in Open and Distance Learning, Open Praxis*) και η κοινή πρόσκληση υποβολής άρθρων (το 2007) σχετικά με το δικαίωμα και την πρόσβαση στην εκπαίδευση από απόσταση, με αφορμή τα εξήντα χρόνια από τη δημιουργία της χάρτας των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, μια συμβολική μάλλον πρωτοβουλία που προτρέπει να αναγνωριστούν πέραν των ηγεμονικών και οι άλλες γλώσσες και (εκπαιδευτικοί) πολιτισμοί του κόσμου.

Τέλος, μια ευρεία γκάμα εξειδικευμένων περιοδικών που μόλις πρόσφατα άρχισαν να εκδίδονται δείχνει πως η συστηματική επικέντρωση σε επιμέρους ζητήματα της ανοικτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης μπορεί να αποτελεί έναν γόνιμο τρόπο για τη διεύρυνση της εμβέλειας του προβληματισμού του τομέα. Ενδεικτικά παραδείγματα που μελετήθηκαν αποτελούν τα *International Journal of Internet Research Ethics*, το *Information Technology and Disabilities* και το επίσης ειδικού ενδιαφέροντος *Journal of Distance Learning Administration*.

Κλείνοντας, χρειάζεται να υπογραμμιστεί πως μια ουσιαστική ένδειξη πραγμάτωσης του ιδεώδους της ανοικτής εκπαίδευσης στο πεδίο των επιστημονικών περιοδικών είναι η ελευθερία πρόσβασης στα πλήρη κείμενα των δημοσιευμένων άρθρων. Ακόμα και αν αυτή η προσφορά προϋποθέτει την κατοχύρωση ορισμένης τεχνολογίας (υπολογιστή, σύνδεσης στο διαδίκτυο, εκτυπωτή), γεγονός που εκ προοιμίου δυσχεραίνει την ισόνομη πρόσβαση, από την παρουσίαση που προηγήθηκε προκύπτει ότι πρόκειται για μια στρατηγική απόφαση τήρησης των αρχών του μη αποκλεισμού από τη γνώση, η οποία κατά κανόνα συμβαδίζει με μια συνολικότερη οπτική ευαισθησίας και πλουραλισμού.

2. Ζήτημα δεύτερο: Εκπαιδευτική τεχνολογία vs. θεωρητική θεμελίωση

2.1. Το περίπλοκο πεδίο της «εκπαιδευτικής τεχνολογίας»

Μια έννοια που φαίνεται να προκαλεί σύγχυση στη ρητορική της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, όπως αυτή προκύπτει μέσα από τη μελέτη των περιοδικών, αφορά τη λεγόμενη «εκπαιδευτική τεχνολογία». Ο όρος εμφανίζεται ιδιαίτερα ασαφής αφού ιδεατά αναφέρεται στον συγκερασμό μια σειράς παραμέτρων που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία (όπως τα μέσα, οι τρόποι, οι τεχνικές, οι πηγές, τα εργαστήρια, οι θεωρίες, η αξιολόγηση κ.ο.κ.), όμως συχνότερα παραπέμπει αποκλειστικά στα μέσα και τις τεχνικές καθαυτά, χωρίς να σχετίζεται με την εφαρμογή μεθοδολογικών αρχών σε συγκεκριμένες μαθησιακές περιστάσεις. Κάτι τέτοιο ευνοεί τελικά την εξίσωση του όρου με την τεχνολογία εν γένει, με αποτέλεσμα να αυξάνεται ο σύτως ή άλλως μεγάλος κίνδυνος η εξ αποστάσεως να αιχμαλωτιστεί στην χωρίς προβληματισμό χρήση της τεχνολογίας με πολλά ανεπιθύτητα αποτελέσματα (Heitmman, Fox & Boyd, 1999) (σημ. 11). Η διαπίστωση ότι η τεχνολογία δεν είναι ποτέ ουδέτερη αλλά έχει καθοριστική επίδραση σε ό,τι αφορά την πρόσβαση και τη συμμετοχή των διδασκόμενων αναγάγει αυτό το ζήτημα

σε κεντρική συνιστώσα πολιτικής σημασίας, σε μια εποχή μάλιστα που το περίπλοκο στοίχημα της ανάπτυξης εξειδικευμένων τεχνολογιών και της χρήσης μαθητοκεντρικής παιδαγωγικής με στόχο την αυτοκατευθυνόμενη μάθηση (Levine, 2005) αποκτά όλο και μεγαλύτερη βαρύτητα.

Ενδεικτικό γνώρισμα του μεγάλου κύρους που διαθέτει η τεχνολογία στον κλάδο είναι η ποικιλία των διαθέσιμων επιστημονικών (και μη) περιοδικών που εξειδικεύονται σε θέματα τεχνολογικής ανάπτυξης και εφαρμογών στην ΑεξΑΕ και σε διαφορετικό βαθμό εστιάζουν σε ζητήματα εκπαιδευτικής τεχνολογίας. Μάλιστα, τα τεχνολογικά προσανατολισμένα περιοδικά είναι πολύ περισσότερα από εκείνα που ασχολούνται με ολόκληρη την περιοχή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, τόσο από τη σκοπιά της εμπειρικής τεκμηρίωσης όσο και αναφορικά με επιμέρους θέματα που άπτονται κοινωνικών και άλλων μαθησιακών παραμέτρων. Πράγματι, η δηκτική αναφορά του M. Moore ότι η πρακτική της διδασκαλίας επαφίεται συχνά στην απόλυτη προσήλωση στα εργαλεία και στην πεποίθηση ότι αυτά είναι που καθορίζουν -σαν από μόνα τους- την ποιότητα των παρεχόμενων σπουδών (Moore, 2004) φαίνεται να επαληθεύεται από την πλειοψηφία της εκδοτικής δραστηριότητας επί του αντικειμένου.

Τα περιοδικά που έχουν αναλυθεί σε αυτή την υποκατηγορία είναι τα ακόλουθα: *Journal of Asynchronous Learning Networks*, *Educational Technology Review*, *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, *Educational Technology and Society*, *Journal of Research on Technology in Education (JRTE)*, *Elearn Magazine*, τα ευρείας κυκλοφορίας τεχνολογικά προσανατολισμένα *Technological Horizons in Education (T.H.E.) Journal*, *Learning Technology*, *Technology Periodical* και τα πιο ακαδημαϊκού προσανατολισμού *Canadian Journal of Learning and technology / La Revue Canadienne de l'Apprentissage et de la technologie* και *Innovate (Journal of Online Education)*. Έχουν επιλεγεί με κριτήριο την επιτυχή σύζευξη τεχνολογίας και εκπαίδευσης που επιχειρούν να θεμελιώσουν, αν και σε όλα είναι φανερή η προσήλωση του προβληματισμού κυρίως στο πρώτο σκέλος αυτής της σχέσης, γεγονός που αφήνει τη σύνθετη έννοια της «εκπαιδευτικής τεχνολογίας» εν πολλοίς αδιερεύνητη. Τα περιοδικά συγκροτούνται κυρίως ως χρήσιμες βάσεις δεδομένων, με πλούτο πληροφοριών σχετικά με τις εξελίξεις και τις εφαρμογές στο συγκεκριμένο πεδίο, που όμως προσφέρουν μόνο αποσπασματικά κατευθύνσεις και συμπεράσματα για τον εμπεδωμένο ρόλο της τεχνολογίας στο χώρο της (από απόσταση) εκπαίδευσης.

Εξέχον παράδειγμα περιοδικού που αποφεύγει τον κίνδυνο της τεχνολογικής μονομέρειας αποτελεί το ελεύθερης πρόσβασης *Australasian Journal of Educational Technology* (πρώην *Australian Journal of Educational Technology*, έως το 2004). Παρότι ο τίτλος του παραπέμπει συγκεκριμένα στην εκπαιδευτική τεχνολογία, το περιοδικό αναγνωρίζει έμμεσα ότι χωρίς ευρύ πλαίσιο αναφοράς και γενικότερο προβληματισμό δεν είναι δυνατή η επιτυχής εφαρμογή των τεχνολογικών μέσων σε ένα δημιουργικό και παραγωγικό εκπαιδευτικό πλαίσιο. Η διεπιστημονικότητα και ο μεθοδολογικός-θεωρητικός προβληματισμός είναι εμφανή χαρακτηριστικά του, ενώ από την ίδρυση του φιλοξένησε και άρθρα επί της εκπαιδευτικής τεχνολογίας με ιστορική προοπτική (σημ. 12). Είναι χαρακτηριστικό ότι το περιοδικό δεν περιορίζεται σε θεματικούς άξονες και εφαρμογές από την Αυστραλία, ενώ καλύπτει όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, με επίκεντρο την ανοικτή εκπαίδευση, και διατηρεί έναν χαρακτήρα πολυφωνικό ακόμη και στη διάρθρωση και τη δομή του, προωθώντας μάλιστα τον κριτικό προβληματισμό σχετικά και με κοινωνικά ζητήματα, όπως ο ρόλος της τεχνολογίας των υπολογιστών στην πρόληψη του AIDS

(σημ. 13) κ.ά.

Ένα δεύτερο θετικό παράδειγμα περιοδικού εκπαιδευτικής τεχνολογίας προέρχεται επίσης από την Αυστραλία. Πρόκειται για το *Journal of Instructional Science and Technology* (e-JIST) που, εκτός από τις μελέτες περίπτωσης και ορισμένα θεωρητικά κείμενα που δημοσιεύει, φαίνεται να είναι πιο ευαισθητοποιημένο σε ζητήματα φύλου, πρόσβασης στην εκπαίδευση, οικονομικής ανισότητας (αναπτυσσόμενες χώρες) και πολιτισμικής διαφοράς, καθώς και στη συστηματική μελέτη πιο πειραματικών εφαρμογών (π.χ. ηλεκτρονικά παιχνίδια στην εκπαίδευση) σχεδόν σε κάθε τεύχος (σημ. 14). Οι συνεχείς αλλαγές στη δομή της ιστοσελίδας δείχνουν τη δυναμική σχέση του περιοδικού με την ερευνητική κοινότητα, αφού τακτικά προστίθενται τμήματα αφιερωμένα στην υπό εξέλιξη έρευνα, στην κατάθεση νέων πειραματικών ιδεών και μεθόδων και σε προσκλήσεις για συνεργασία. Επίσης αξιοσημείωτη προσπάθεια αποτελεί το *EduTec-e Revista Electrónica de Tecnología Educativa*, που από το 1991 φιλοξενεί άρθρα για θέματα εκπαιδευτικής τεχνολογίας με έμφαση στην κοινωνιολογική οπτική που τη νοηματοδοτεί και σε ζητήματα δεοντολογίας που την πλαισιώνουν.

Διατρέχοντας τα άρθρα που δημοσιεύονται στα περισσότερα από αυτά τα περιοδικά, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι η τεχνολογία συχνά αντιμετωπίζεται σαν πανάκεια, αφού η επιδίωξη των ολοένα και πιο εξελιγμένων τεχνολογικών μέσων μοιάζει να υπόσχεται την αυτόματη επίλυση των πλέον σημαντικών προβλημάτων που απασχολούν πολλές ομάδες διδασκομένων. Ο προβληματισμός σχετικά με τις δημογραφικές και κοινωνικο-οικονομικές ιδιαιτερότητες των εν λόγω ομάδων, καθώς και ο θεωρητικός προβληματισμός για τον μεταβαλλόμενο χαρακτήρα που αποκτά η εκπαίδευση διαμεσολαβούμενη από τα τεχνολογικά μέσα υστερούν χαρακτηριστικά σε σύγκριση με την παρουσίαση περιπτώσεων και εφαρμογών με καινοτόμο και πειραματικό χαρακτήρα. Από τη μελέτη των περιοδικών προκύπτει μάλιστα ότι η έμφαση στα νέα τεχνολογικά δεδομένα που διαρκώς προστίθενται στη μαθησιακή διαδικασία μάλλον διευκολύνει τη συγκάλυψη των ουσιαστικών ζητημάτων που χρίζουν εξέτασης και δημόσιας συζήτησης αναφορικά με θέματα εκπαιδευτικής τεχνολογίας. Είναι εν τέλει φανερό από την παρούσα σύντομη συζήτηση πως όταν απαντώνται εντυπωσιακοί όροι όπως «εκπαιδευτική τεχνολογία», είναι αναγκαία η συνεχής, προσεκτική εξέταση των εννοιών που οι όροι αυτοί περικλείουν καθώς και ο ορισμός του νοηματικού πλαισίου το οποίο καλούνται να εξυπηρετήσουν. Η όσο το δυνατόν λεπτομερέστερη διερεύνηση και εκλέπτυνση αυτών των όρων καθίσταται απαραίτητη για την εδραίωση μιας σαφούς εκπαιδευτικής διαλέκτου, που να προάγει τη σφαιρική και σύνθετη διαδικασία της τεχνολογίας του εκπαίδευειν.

2.2. Θεωρητικό υπόβαθρο και επιστημολογική ταυτότητα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Αναφορικά με τη θεωρητική θεμελίωση του τομέα και την επιστημονική του ταυτότητα, όπως αυτές διαμορφώνονται τις τελευταίες δεκαετίες, αξίζει να αναφερθούμε σε ορισμένα σημεία που έχουν ιδιαίτερη σημασία αφού δεν αποτελούν περιχαρακωμένα φαινόμενα αλλά ενδεικτικές τάσεις για ολόκληρη τη σφαίρα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Κατά πρώτο λόγο, η εστίαση σε επιμέρους συνιστώσες (εφαρμογές, τεχνικές, αποκρίσεις φοιτητών, μελέτες περίπτωσης) που διερευνώνται σε εξαντλητικό βαθμό λεπτομέρειας και η υποβάθμιση του προβληματισμού σχετικά με τη θεωρητική θεμελίωση και τις δεοντολογικές αρχές είναι ανάγλυφα στη στοχοθεσία πολλών περιοδικών όσο και στα άρθρα που αυτά φιλοξενούν, με αποτέλεσμα τη συγκρότηση

ενός ολόκληρου τομέα εκπαίδευσης που αναπτύσσεται ιλιγγιωδώς χωρίς να ασχολείται με τη διαπραγμάτευση θεμελιακών ερωτημάτων στα οποία (θα όφειλε να) βασίζεται.

Παρά τις σημαντικές απόπειρες για την ανάδειξη του νευραλγικού ρόλου της θεωρητικής πλαισίωσης στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση (Evans & Nation, 1992), οι επανειλημμένες εκκλήσεις εδώ και μια εικοσαετία του M. G. Moore, εκδότη του *American Journal of Distance Education*, για διατύπωση αρχών και εδραίωση σχημάτων (π.χ. Moore, 1991) καθώς και για τη σημασία του διαλόγου πάνω στις βασικές αρχές, τη φιλοσοφία, τις έννοιες και τη μεθοδολογία του πεδίου (Moore, 2002) είναι ενδεικτικές για τη μικρή πρόοδο που παρατηρείται σε αυτόν τον τομέα. Είναι χαρακτηριστικό ότι, συγκριτικά με τον όγκο της σχετικής αρθρογραφίας, ελάχιστοι είναι οι συγγραφείς που ασχολούνται με τα ειδικότερα θεωρητικά ζητήματα που προκύπτουν από τη θέαση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ως διακριτής επιστημονικής περιοχής (Holmberg, 1997) και προσφέρουν μια εις βάθος επισκόπηση των αρχών που τη στηρίζουν (Keegan, 1996), συσχετίζοντάς τες με τις θεωρητικές καταβολές και κατευθύνσεις της (Holmberg, 2001), παρότι η παραπληρωματική λειτουργία θεωρίας και εκπαιδευτικής πρακτικής υπογραμμίζεται σε πολλές εφαρμογές και μελέτες περίπτωσης της online εκπαίδευσης (Juwah, 2006). Επιπλέον, είναι σχεδόν απύσχα η ιστορική προοπτική που θα συνέδεε την εξ αποστάσεως εκπαίδευση με τις κοινωνικές συνθήκες ανάπτυξής της, μια καταγραφή που θα αποτελούσε γνώμονα για το ρόλο της στις μελλοντικές εξελίξεις, ενώ μόλις πρόσφατα άρχισαν να ανακύπτουν ζητήματα δεοντολογίας και ηθικών προβληματισμών στην έρευνα και τη διδασκαλία από απόσταση (Demiray et al., 2008· Burge, 2007). Παρότι συχνά σημειώνονται προσπάθειες συνθετικής παρουσίασης της απόπειρας συγκρότησης μιας θεωρίας της εξ αποστάσεως (π.χ. Lionarakis, 2008), εάν ο τομέας πρόκειται να περάσει «από τη φάση της παιδικής ηλικίας σε μια αναγνωρισμένου κύρους ωριμότητα αποδεδειγμένης επιστημονικής εφαρμογής» (*ibid.*), είναι απαραίτητο ο διάλογος που αναπτύσσεται στα σχετικά επιστημονικά περιοδικά να μην αναλώνεται σε ζητήματα εφαρμογής και τεχνικής, αλλά να συνομιλεί με τις ευρύτερες θεωρητικές εξελίξεις, με στόχο την εδραίωση μιας πιο στιβαρής θεωρητικής και μεθοδολογικής ταυτότητας του κλάδου.

Κατά δεύτερο λόγο, επιχειρώντας μια απολογιστική θέαση των περιοδικών εκδόσεων και της σύνδεσής τους με την εξ αποστάσεως μάθηση ως αυτόνομο πεδίο σπουδών, παρατηρούμε ότι η έντονη ετερογένεια των ειδικοτήτων των συνδιαλεγόμενων, όπως και οι αποκλίσεις ανάμεσα στα θεσμικά πλαίσια εργασίας, τις επιδιώξεις, την κατάρτιση και τις πολιτισμικές τους καταβολές είναι παράμετροι που δυσχεραίνουν την παραγωγική «συνομιλία» των επιστημονικών δημοσιεύσεων.

Αυτό αποτελεί μία από τις εγγενώς προβληματικές διαστάσεις της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, ότι δηλαδή δε συγκροτείται ως διακριτό πεδίο, αλλά ως ένα ιδιόμορφο συμπλήρωμα που περιλαμβάνει όλα τα αντικείμενα στα οποία μπορεί κανείς να εκπαιδευτεί, όλους τους τρόπους με τους οποίους μπορεί αυτό να συμβεί, όλες τις βαθμίδες και τις κοινωνικές ομάδες που συμμετέχουν σε εκπαιδευτικές διαδικασίες και όλες τις κατηγορίες «ειδικών», αρκεί να μεσολαβεί «απόσταση» μεταξύ διδασκόντων και διδασκόμενων. Η ιδιαιτερότητα αυτή καθιστά επιτακτική την ανάγκη μιας διαρκούς ενδοσκοπικής και αναστοχαστικής ματιάς προκειμένου η μάθηση από απόσταση να μην αναλωθεί σε έναν αγώνα ταχύτητας στο πεδίο των τεχνολογικών καινοτομιών αλλά να εκδηλώνει εξίσου δυναμικές και πρωτοποριακές κινήσεις στα επίπεδα της παιδαγωγικής πρακτικής, της ερευνητικής μεθοδολογίας, του εκδημοκρατισμού της γνώσης και της διδακτικής. Επιπροσθέτως, η απουσία προβληματισμού επί συγκεκριμένων («παραδοσιακότερων») γνωστικών πεδίων και η υπερ-εκπροσώπηση άλλων (πιο πρόσφατων και τεχνολογικά προσανατολισμένων) στο

χώρο των περιοδικών δημοσιεύσεων φαίνεται να αντανακλά την ανισομερή συμμετοχή του εκπαιδευτικού/ακαδημαϊκού κόσμου στη διαμόρφωση των μοντέλων που πρόκειται να κυριαρχήσουν στο μέλλον. Το εγχείρημα της «ανοικτής» εκπαίδευσης άπτεται βέβαια ζητημάτων πολιτικής και κοινωνιολογικής διερεύνησης πολύ συνθετότερων από ένα απλό υπόβαθρο στα παιδαγωγικά, τομέα που ούτως ή άλλως δεν νοείται απλαισιώτος από διεπιστημονική υποστήριξη, και πάντως αποτελεί αντικείμενο επίπονου στοχασμού που δεν εξαντλείται στην ποσοτική ανάλυση, τα γραφήματα και τις αποκρίσεις διδασκόντων και διδασκομένων σε περιχαρακωμένες υποθέσεις εργασίας. Ο αυτοματικός πλέον συνδυασμός και συχνά η σύγχυση της ανοικτής εκπαίδευσης με την εξ αποστάσεως μάθηση έχει φέρει ως αποτέλεσμα τη συγχώνευση των δύο στο δεύτερο σκέλος, αφού η ενασχόληση με την ολοένα ανανεωνόμενη τεχνική πλευρά της μαθησιακής διαδικασίας είναι ευκολότερη και ελκυστικότερη. Όσο κοινότοπη και αν ακούγεται, η διαπίστωση ότι η ανοικτή μάθηση δεν είναι φυσικό ή αυτονόητο επακόλουθο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης χρειάζεται να είναι διαρκής γνώμονας για την κριτική αποτίμηση των εξελίξεων στον τομέα.

Με αυτά τα δεδομένα, το καίριο επιστημολογικό ζήτημα που προκύπτει είναι η ατροφική ένταξη του νέου επιστημονικού λόγου στη γενεαλογία της γνώσης: δηλαδή, ποιες κατευθύνσεις παίρνει, ποια «παραδοσιακά» χαρακτηριστικά διατηρεί από τη φάση της αποκλειστικά συμβατικής μάθησης και με ποια έρχεται σε ρήξη. Ακολουθώντας ένα εξαιρετικό άρθρο που εξετάζει την ανάδυση του τομέα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, και τις επιπτώσεις του για την κατανόηση όλων των άλλων τομέων του επιστητού, μέσα από την οπτική του Φουκώ (Nicoll & Edwards, 1997), καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε το ενδεχόμενο της κατάργησης των κλάδων που μεσουράνησαν τον προηγούμενο αιώνα (ή, τουλάχιστον, τον δραστικό μετασχηματισμό τους) και να δούμε την εξ αποστάσεως διδασκαλία σαν την επιστήμη που αλλάζει τις άλλες, ενώ βρίσκεται και η ίδια διαρκώς υποκείμενη σε διαδικασία αλλαγής. Διευρύνοντας μάλιστα αυτή τη συλλογιστική σε επίπεδο ιδρυμάτων, διαπιστώνουμε ότι εκείνο που διακρίνει τα ανοικτά πανεπιστήμια από τα συμβατικά είναι ότι παραμένουν πανεπιστήμια, θέτοντας ταυτόχρονα σε ριζικό επαναπροσδιορισμό την ίδια την έννοια του πανεπιστημίου. Στο βαθμό που ο λόγος για την επιστήμη στο σύνολό της αλλάζει και οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ διδασκόντων και διδασκομένων -αλλά και όλων των παραπάνω με το αντικείμενο- τείνουν προς νέες ισορροπίες, ο ανοικτός διάλογος επικοινωνίας της εξ αποστάσεως με τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες είναι απολύτως επίκαιρος όσο και αναγκαίος. Η συστηματική μελέτη των περιοδικών θα μπορούσε να σταθεί αρωγός στην εις βάθος διερεύνηση και κατανόηση αυτών των ζυμώσεων, που προσδιορίζουν τις κατευθύνσεις της παγκόσμιας παιδείας στις επερχόμενες δεκαετίες.

Επίλογος: Παρούσες και μελλοντικές εκπαιδευτικές προκλήσεις

Έπειτα από τρεις και πλέον δεκαετίες συστηματικής και εκτεταμένης λειτουργίας της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στο χώρο της τριτοβάθμιας παιδείας ορισμένα ερωτήματα παραμένουν, πιο επίκαιρα από ποτέ: πόσο ανοικτή είναι τελικά αυτή η μορφή μάθησης; Κατά πόσο η καινοτόμα και ριζοσπαστική αυτή πρόταση ξεπέρασε το επίπεδο των προθέσεων και εξαγγελιών κι απέκτησε σαφή κι εμπειρομένη λειτουργία στην παγκόσμια οικονομία της γνώσης; Επιπλέον, ποια επιστημολογικά ζητήματα παραμένουν αδιερεύνητα και με ποιον τρόπο αυτές οι αδυναμίες ενισχύονται στην περίπτωση της εξ αποστάσεως από το ίδιο το εργαλείο της μάθησης, δηλαδή από την τεχνολογία που την υποστηρίζει;

Προκειμένου να αποκτήσει αναλυτική σημασία, η παρούσα προβληματική χρειάζεται

να τοποθετηθεί στο ευρύτερο πλαίσιο της σημερινής εκπαιδευτικής πραγματικότητας: οι αλλαγές της έμφασης στη θεματολογία των περιοδικών αντανακλούν και τις ευρύτερες επιστημολογικές και πολιτικές αναπροσαρμογές που υφίσταται η παιδεία τις τελευταίες δεκαετίες. Ειδικότερα, η δημοσίευση άρθρων περί της εξ αποστάσεως και σε άλλα εκπαιδευτικά περιοδικά (σημ. 15) φωτίζει τη σύνδεση του αντικειμένου με το ευρύτερο πλαίσιο των σπουδών στην εκπαίδευση αλλά και τις αδυναμίες που το χαρακτηρίζουν: η έλλειψη σαφήνειας σε ό,τι αφορά τις αρχές που υποστηρίζουν τις διαδικασίες μάθησης, η ολοένα εντονότερη επιχειρηματική λογική στην οποία καλούνται να ανταποκριθούν τα πανεπιστήμια, η επικέντρωση στον εφαρμοσμένο χαρακτήρα και την τεχνική πλευρά των εκπαιδευτικών ζητημάτων ύστερα από τη θεωρητική έξαρση που παρατηρήθηκε στα τέλη του περασμένου αιώνα και η εξαντλητική εξειδίκευση στη οποία υπακούει πλέον η οργανωμένη σε ιδρύματα γνώση αποτελούν στοιχεία που δεν αφορούν ειδικά την ανοικτή και την εξ αποστάσεως μάθηση, αλλά διατρέχουν ολόκληρο το φάσμα της εκπαίδευσης στον σύγχρονο κόσμο. Πρόσφατα ερευνητικά δεδομένα μαρτυρούν τις έντονα δυσμενείς επιπτώσεις του διαχειριστικού, οικονομοκεντρικού μοντέλου στην ανώτατη εκπαίδευση της Αγγλίας (Deem, Hillyard & Reed, 2007), οι οποίες φαίνεται να προαναγγέλλουν επερχόμενες εξελίξεις και στον υπόλοιπο κόσμο. Το ζήτημα του ποιες υποκειμενικές ταυτότητες, οικουμενικότητας ή εθνικής αναφοράς, προωθούνται από την εκπαίδευση- συμβατική και εξ αποστάσεως- στις δημοκρατικές χώρες του σύγχρονου κόσμου (McDonough & Feinberg, 2003) έχει άμεση σχέση με τις προαναφερθείσες εξελίξεις, καθιστώντας τις κοινωνικο-πολιτικές προκλήσεις σχετικά με το μέλλον της εκπαίδευσης εξαιρετικά επείγουσας σημασίας. Σε ένα παγκόσμιο τοπίο όπου σύντομα θα πάψει να είναι πλέον διακριτή η συμβατική από την εξ αποστάσεως μάθηση (Reddy & Srivastava, 2003), και λαμβάνοντας υπόψη την αύξηση του αλφαριθμητισμού στον αναπτυσσόμενο κόσμο και τη διεκδίκηση της ισόνομης πρόσβασης στην παιδεία βάσει ευρωπαϊκών και διεθνών κανονισμών, ο πολύπλευρος προβληματισμός για τους στόχους και τον χαρακτήρα που θα διαμορφώσει η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο εγγύς μέλλον είναι εύλογα επιτακτικός.

Σύμφωνα με τη Διεθνή Επιτροπή για την Εκπαίδευση της UNESCO, τέσσερα είναι τα θεμελιακά ζητήματα αναφορικά με την παιδεία που θα μας απασχολήσουν τον εικοστό πρώτο αιώνα: να μάθουμε να γνωρίζουμε, να μάθουμε να κάνουμε, να μάθουμε να υπάρχουμε και να μάθουμε να ζούμε μαζί (UNESCO, 1995). Εάν η ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση καταφέρει να συμβάλλει σε μερικά από αυτά, θα έχει συμβάλει και προς την κατεύθυνση της δημιουργίας πολυφωνικών, δημοκρατικών και ουσιαστικά ανοικτών συστημάτων και προγραμμάτων προσφοράς παιδείας. Είναι η νηφάλια «απόσταση» που χρειάζεται να διατηρούμε από την εντυπωσιακή βιτρίνα της εξ αποστάσεως μάθησης που θα μας δώσει τη δυνατότητα για ουσιαστικό στοχασμό γύρω από τη βελτίωση της παιδείας σήμερα και τον νευραλγικό ρόλο που η εξ αποστάσεως εκπαίδευση θα κληθεί να διαδραματίσει στις κοινωνίες που μετασχηματίζονται άρδην· ειδάλλως, ο ταχύτερος και πλέον αβασάνιστος δρόμος που διαγράφεται υπαγορεύει μια πορεία που θα τείνει να εξισώνει διαρκώς τον όγκο της πληροφορίας με την κριτική σκέψη, την εμφάνιση με το περιεχόμενο, το εντυπωσιακό interface με την ανθρώπινη καλλιέργεια.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Bizzell, P., & Herzberg, B. (1990). *The Rhetorical Tradition: Readings from Classical Times to the Present*. Boston: Bedford Books of St. Martin's Press.
- Burge, E. J. (2007). Considering ethical issues. *Open Learning: The Journal of Open and Distance*

- Learning*, 22(2), 107-115.
- Carr-Chellman, A. A. (Ed.). (2005). *Global Perspectives in E-Learning: Rhetoric and Reality*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Demiray, U. & Ramesh, C. S. (Eds.). (2008). *Ethical Practices and Implications in Distance Learning*. Hershey: Information Science Reference.
- Dikshit, H. P., Garg S., Panda S., & Vijayshri (Eds.). (2002). *Access and Equity: Challenges for Open and Distance Learning*. New Delhi: Kogan Page.
- Evans, T. & Nation, D. (1992). Theorising Open and Distance Education. *Open Learning: The Journal of Open and Distance Learning*, 7(2), 3-13.
- Foucault, M. (2002 [1969]). *The Archeology of Knowledge*. London & New York: Routledge.
- Frohmann, B. (1994). Discourse Analysis as a Research Method in Library and Information Science. *Library and Information Science Research*, 16, 119-138.
- Gaskell, A. (2006). Editorial: Intercultural and interpersonal understanding. *Open Learning: The Journal of Open and Distance Learning*, 21(3), 187-189.
- Guri-Rosenblit, S. (2001). The Tower of Babel Syndrome in the Discourse of Information Technologies in Higher Education. *Global E-Journal of Open, Flexible and Distance Education*, 1(1). Ανακτήθηκε στις 20 Οκτωβρίου 2008, από <http://www.ignou.ac.in/e-journal/ejournal.htm>.
- Herrmann, A., Fox, R., & Boyd A. (1999). Benign Educational Technology? *Open Learning: The Journal of Open and Distance Learning*, 14(1), 3-8.
- Hine, C. (Ed.). (2005). *Virtual Methods: Issues in Social Research on the Internet*. Oxford: Berg.
- Holmberg, B. (1997). Distance Education Theory again. *Open Learning: The Journal of Open and Distance Learning*, 12(1), 31-39.
- Holmberg, B. (2001). *Distance Education in Essence*. Oldenburg, Germany: Biblioteksund informationssystem der Universität Oldenburg.
- Jones, S. (Ed.). (1999). *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*. London: Sage.
- Juwah, C. (Ed.). (2006). *Interactions in Online Education: Implications for Theory and Practice*. Oxon & New York: Routledge.
- Keegan, D. (1996). *Foundations of Distance Education*. London: Routledge.
- Kember, D. (2007). *Reconsidering Open and Distance Learning in the Developing World*. Abingdon: Routledge.
- Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Levine, J. S. (Ed.). (2005). *Making Distance Education Work: Understanding Learning and Learners at a Distance*. Okemos, Michigan: LearnerAssociates.net.
- Lionarakis, A. (2008). The theory of distance education and its complexity. *European Journal of Open, Distance and E-Learning*, 2008-II. Ανακτήθηκε στις 2 Νοεμβρίου, 2008 από <http://www.eurodl.org/materials/contrib/2008/Lionarakis.htm>.
- Lundin, R. (1998). Being Unreal: Epistemology, Ontology, and Phenomenology in a Virtual Educational World. *The American Journal of Distance Education*, 12(3), article 4. Ανακτήθηκε στις 16 Οκτωβρίου 2008, από http://www.ajde.com/Contents/vol12_3.htm.
- Monolescu, D., Schifter C., & Greenwood L. (2004). *The Distance Education Evolution: Issues and Case Studies*. Hershey & London: Information Science Publishing.
- Moore, M. G. (1991). Distance Education Theory. *The American Journal of Distance Education*, 5(3). Ανακτήθηκε στις 6 Οκτωβρίου 2008, από http://www.ajde.com/Contents/vol5_3.htm#editorial.
- Moore, M. G. (2002). Editorial: Learning the Necessary Principles. *The American Journal of Distance Education*, 16(3), 129-130. Ανακτήθηκε στις 4 Οκτωβρίου 2008, από http://www.ajde.com/Documents/AJDE1603_1.pdf.
- Moore, M. G. (2004). Editorial: Constructivists: Don't Blame the Tools! *The American Journal of Distance Education*, 18(2), 67-72. Ανακτήθηκε στις 4 Οκτωβρίου από <http://www.ajde.com/Documents/pp67-72.pdf>.
- Nicoll, K., & Edwards R. (1997). Open Learning and the demise of discipline. *Open Learning: The Journal of Open and Distance Learning*, 12(3), 14-24.
- Oxford, R. & Florini, B. (1990). Editorial: What Distance Education Can Learn from Other Disciplines. *The American Journal of Distance Education*, 4(1). Ανακτήθηκε στις 6 Οκτωβρίου 2008, από http://www.ajde.com/Contents/vol4_1.htm#editorial.
- Perraton, H. (2007). *Open and distance learning in the developing world*. Routledge Studies in Distance Education. Abingdon: Routledge.
- Reddy, V., & Srivastava M. (2003). ICT and the Future of Distance Education. *Turkish Online Journal of*

- Distance Education, 4(4). Ανακτήθηκε στις 16 Οκτωβρίου 2008, από <http://tojde.anadolu.edu.tr/tojde12/index.htm>.
- Rumble, G. (2001). Just How Relevant is E-education to Global Educational Needs? *Open Learning: The Journal of Open and Distance Learning*, 16(3), 223-232.
- Russell, G. (2007), Globalization, Distance Education and Hegemonic Futures, *Turkish Online Journal of Distance Education*, 8(4). Ανακτήθηκε στις 16 Οκτωβρίου 2008, από <http://tojde.anadolu.edu.tr/tojde28/index.htm>.
- Sharma, R. C., & Mishra S. (Eds.). (2007). *Cases on Global E-Learning Practices: Successes and Pitfalls*. Information Science Publishing.
- Stewart, D., Keegan D., & B. Holmberg (Eds.). (1988). *Distance education: International perspectives*. New York: Routledge.
- Tait, A. (2008). What are open universities for? *Open Learning: The Journal of Open and Distance Learning*, 23(2), 85-93.
- UNESCO (1995). *International Commission on Education for the Twenty-First Century*. Paris: UNESCO.
- Visser Y. L., Visser L., Simonsin M., & Amirault R. (2005). *Trends and Issues in Distance Education: International Perspectives*. Greenwich, CT: Information Age Publishing.
- Zondrinis, D. (2008). Online, distance education and globalization: Its impact on educational access, inequality and exclusion. *European Journal of Open, Distance and E-Learning*. Ανακτήθηκε στις 4 Οκτωβρίου 2008, από http://www.eurodl.org/materials/special/2008/Dimitris_Zondiros.htm.

Σημειώσεις

(1) Αλφαβητικός Κατάλογος Περιοδικών (Δεύτερη φάση συλλογής):

1. Active Learning
2. American Journal of Distance Education
3. Annual Conference on Distance Teaching and Learning
4. Asian Journal of Distance Education
5. Association for Learning Technology Journal
6. Australasian Journal of Educational Technology
7. Campus Technology
8. Canadian Journal of Learning and Technology
9. Computers and Education
10. Contemporary Issues in Technology & Teacher Education
11. DEOSNEWS (Best Practices for Faculty Who Teach Online)
12. DESIEN - Distance Education Systemwide Interactive Electronic Newsletter
13. Distance education report
14. Distance Education
15. Distance Educator
16. Distances et saviors: Une revue scientifique sur l'enseignement à distance
17. Distances
18. E-Content Magazine
19. Education and Information Technologies
20. Education.au Reports
21. Educational Technology & Society
22. Educational Technology Research & Development
23. EDUCAUSE Quarterly
24. Edutec-e Revista Electrónica de Tecnología Educativa
25. E-learning Age Magazine
26. E-learning Age Research Reports
27. European Journal of Open, Distance and E-Learning
28. Global Journal of Open, Flexible & Distance Education
29. Indian Journal of Distance Education
30. Indian Journal of Open Learning
31. Information Technology and Disabilities
32. Innovate

33. Interactive Educational Multimedia
34. International journal of distance education technologies
35. International Journal of Educational Technology
36. International Journal of Emerging Technologies in Learning
37. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning
38. International Journal of Internet Research Ethics
39. International Journal on E-Learning
40. International Review of Research in Open and Distance Learning
41. Journal of Asynchronous Learning Networks
42. Journal of Computer Assisted Learning
43. Journal of Computer Mediated Communication
44. Journal of Distance Education/Revue de l'enseignement à distance (CADE)
45. Journal of Distance Learning Administration
46. Journal of Educational Multimedia and Hypermedia
47. Journal of e-Learning and Knowledge Society
48. Journal of Instructional Science and Technology
49. Journal of Interactive Learning Research
50. Journal of Interactive Media in Education
51. Journal of Library & Information Services in Distance Learning
52. Journal of Research on Technology in Education
53. Journal of Technology and Teacher Education
54. Journal of University Teaching and Learning Practice
55. Kakatiya Journal of Distance Education
56. Learning Technology
57. Malaysian Journal of Distance Education
58. Media and Technology for Human Resource Development
59. Never Too Far
60. Online Chronicle of Distance Education & Communication
61. Open Education (Ανοικτή Εκπαίδευση)
62. Open Learning
63. Open Praxis
64. Pakistan Journal of Distance Education
65. SAMTEC - South African Educational Technology and e-Learning for Development (portal)
66. Sloan-C View: Perspectives in Quality Online Education
67. T + D Magazine
68. Technological Horizons in Education (T.H.E.) Journal
69. Technology and Learning On-line
70. The Electronic Journal on Information Systems in Developing Countries
71. The Information Society
72. The International Journal of Education and Development
73. The Internet and Higher Education
74. The Journal of Distance Learning
75. The Journal of Library Services for Distance Education
76. The Knowledge Tree e-journal of Flexible Learning in Vocational Education and Training
77. The Quarterly Review of Distance Education
78. The Technology Source
79. The Turkish Online Journal of Distance Education
80. The Virtual University Gazette
81. Theory and Practice of Online Learning (Athabasca University)
82. Transformative Dialogues: Teaching and Learning Journal
83. Virtual University Journal
84. World Association for Online Education - WAOE e-Bulletin

(2) Οι κατηγορικές διακρίσεις βάσει των οποίων τα επιστημονικά περιοδικά στην προκαταρκτική φάση της μελέτης είναι οι ακόλουθες: α) Σύμφωνα με το βαθμό αναγνώρισής τους -ή και μακροβιότητας- στον κλάδο: Δεσπόζοντα και δευτερεύοντα· β) σύμφωνα με τον γεωγραφικό προσδιορισμό τους: Τοπικά και διεθνή· γ) σύμφωνα με τον τρόπο διάθεσής

τους : Συνδρομητικά και ανοικτής/ελεύθερης πρόσβασης· δ) σύμφωνα με το βαθμό ειδικότητάς τους· Πόσα αυτοπροσδιορίζονται ως αποκλειστικά περί την εξ αποστάσεως εκπαίδευση και πόσα άπτονται συναφών πεδίων/αντικειμένων/κλάδων· ε) σύμφωνα με την έμφασή τους στον τεχνολογικό ή το θεωρητικό προβληματισμό· στ) σύμφωνα με τη βαθμίδα και τον τρόπο εκπαίδευσης-κατάρτισης στα οποία αναφέρονται· ζ) σύμφωνα με τη ροπή προς το σκέλος της απόστασης εκπαίδευσης ή της ανοικτής εκπαίδευσης· η) σύμφωνα με το καθεστώς έκδοσής τους (εάν υπάγονται σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, ερευνητικά κέντρα, οργανισμούς κλπ).

(3) Παράδειγμα αυτού του φαινομένου αποτελεί το κινεζικό περιοδικό για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση (<http://www.chinadisedu.com/>). Ωστόσο, λόγω αδυναμίας πρόσβασης στη γλώσσα, τα περιοδικά της Λατινικής Αμερικής, της Κίνας και της Ιαπωνίας δεν καλύπτονται από την παρούσα διερεύνηση. Στην περίπτωση της Αφρικής, και παρότι λειτουργούν ορισμένα μεγάλης κλίμακας ανοικτά και εικονικά πανεπιστήμια, το γεγονός ότι δεν εκδίδεται «τοπικό» περιοδικό, καθώς και το ότι οι περισσότερες πηγές αναφέρονται στην Ευρώπη και την Αμερική μαρτυρούν την περιορισμένη διεξαγωγή πρωτογενούς έρευνας στη περιοχή.

(4) *American Journal of Distance Education* 4(1), 1990.

(5) *American Journal of Distance Education* 2(2), 1988· και 4(2), 1990.

(6) Είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις την τελευταία πενταετία άρχισε η ύλη του περιοδικού να απαντά σε ειδικά μαθησιακά χαρακτηριστικά, όπως η αναπηρία (*American Journal of Distance Education* 18(1), 2004), ή το ζήτημα της πρόκλησης και της προοπτικής της διαπολιτισμικής διάστασης στην εξ αποστάσεως μάθηση (*American Journal of Distance Education* 20(1), 2006) -κι αυτό μάλλον μέσα στα πλαίσια της «επίκαιρης» συζήτησης περί ετερότητας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων- ενώ είναι φανερό ότι σε αυτή την περίπτωση η εκπαιδευτική κατεύθυνση εναρμονίζεται πλήρως με τα κοινωνικοοικονομικά συμφραζόμενα των χωρών στις οποίες δραστηριοποιούνται τα προγράμματα σπουδών.

(7) Βλ. για παράδειγμα *Open Learning* τεύχος 22(2), 2007.

(8) Για αφιερώματα σε θεμελιώδη θεωρητικά ζητήματα, βλ. *International Review of Research in Open and Distance Learning* 7(2), 2006· 8(2), 2007· 9(1), 2008. Για γεωγραφικά αφιερώματα βλ. το αφιέρωμα στην Ασία στο τεύχος 8(1), 2007.

(9) Βλ. για παράδειγμα το ισπανόφωνο τεύχος *The Journal of Distance Education* 7(3), 1993.

(10) Για μια από τις πρώτες συγκροτημένες προσπάθειες καταγραφής των ιδιαιτεροτήτων της εξ αποστάσεως μάθησης σε διεθνές επίπεδο βλ. Stewart, et al., 1988· συλλογικός τόμος με διεθνείς προσεγγίσεις και πειραματικά ερευνητικά δεδομένα πάνω σε βασικά ζητήματα της εξ αποστάσεως, με έμφαση στους πληθυσμούς που παραμένουν αποκλεισμένοι από την πρόσβαση στη γνώση είναι το Dikshit et al., 2002· ένας ιστορικός και γεωγραφικός πλούσιος τόμος που κατευθύνεται από το ειδικό στο παγκόσμιο μεθοδικά και με λεπτομέρεια είναι αυτός των Monolescu, et al., 2003· για αναλυτική παρουσίαση των ειδικών ζητημάτων που προκύπτουν από την εξάπλωση της εξ αποστάσεως διδασκαλίας στον αναπτυσσόμενο κόσμο βλ. Perraton, 2007· επίσης, ειδικά για την τριτοβάθμια εκπαίδευση σε χώρες υπό ανάπτυξη βλ. Kember, 2007· για την παρουσίαση μεγάλης ποικιλίας μεθόδων και τεχνικών εφαρμοσμένων σε μεγάλο γεωγραφικό φάσμα και κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο, που αναδεικνύουν τις δυνατότητες αλλά και τις αδυναμίες της εξ αποστάσεως σε παγκόσμια κλίμακα βλ. Sharma, & Mishra, 2007· για τη σημασία της διαπολιτισμικής και διαπροσωπικής συνιστώσας στην εξ αποστάσεως μάθηση βλ. Gaskell, 2006 και ολόκληρο το τεύχος 21(3), 2006 του *Open Learning: The Journal of Open and Distance Learning*.

(11) Οι διαφορετικές επιστημονικές καταβολές των εμπλεκόμενων με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση συχνά καταλήγουν στο «σύνδρομο της Βαβέλ» αναφορικά με τις τεχνολογικές εξελίξεις (Guri-Rosenblit, 2001), έτσι ώστε η χρήση των ίδιων γενικών όρων να προκαλεί σύγχυση μέσα στην ίδια την εκπαιδευτική κοινότητα αλλά και στη συνομιλία της με άλλους τομείς, με τους οποίους μοιράζεται τα προϊόντα αυτών των εξελίξεων (π.χ. επιχειρήσεις, έρευνα).

(12) Για παράδειγμα *Australasian Journal of Educational Technology* τεύχος 2(1), 1986 για τη βικτωριανή μαθητεία.

(13) Για παράδειγμα βλ. *Australasian Journal of Educational Technology* τεύχος 10(2), 1994.

(14) Το περιοδικό παρέμεινε εκδοτικά αυτόνομο έως το 2007 και πρόσφατα συγχωνεύθηκε σε μια επιτυχή συνεργασία με το *Australasian Journal of Educational Technology*· τα αρχεία και των δύο βρίσκονται αναρτημένα στο διαδίκτυο στη διεύθυνση <http://www.usq.edu.au/e-JIST/>.

(15) Βλ. ενδεικτικά τα ακόλουθα περιοδικά: *Active Learning, Adult Education and Development, American Educational Research Journal, American Educational Research Journal, Anthropology and Education Quarterly, Citizenship and Social Justice, Complicity: An International Journal of Complexity in Education, Current Issues in Education, Education and Culture, Education, Educational Research Review, International Journal of Research and Method in Education*.